

JOSEF POLÁK

SLÁDKOVA AKTOVKA PRÁCE A DOKUMENTY O JEJÍM ZÁKAZU

1

Sládkova aktovka Práce patří už literární a divadelní minulosti, ale literární historie ji dosud nezařadila geneticky do celku díla, neurčila její souvislost a nevyužila ji k osvětlení Sládkova myšlení, jeho názorů na společnost, práci (a její smysl), na výrobu a vykořisťování.

Dílo (otištěné v Lumíru 1888) patří do skupiny her, které se vynořily v době zvýšení rozporů mezi výrobními silami, prací a soukromým vlastnictvím výrobních prostředků, kdy se ohlašovala a probíhala průmyslová revoluce (srov. např. Fr. V. Jeřábek, Služebník svého pána — 1871, Fr. Ad. Šubert, Drama čtyř chudých stěn — 1893, L. Stroupežnický, Na Valdštejské šachtě — 1893). Kapitalistická měšťácká společnost se dostávala do krize, z níž bylo hledáno východisko jednak v socializaci výrobních prostředků, jednak v reformistickém a revizionistickém záplátování (na jedné straně Marxův Kapitál, na druhé Masarykova Otázka sociální ap.).

Hrdinou průmyslové doby se stává vynálezce a s jeho objevy se vynořuje naděje, že snad tento novodobý hrdina bude zároveň i vynálezcem receptu společenského, který by pomohl odstranit křivdy páchané na dělnické třídy, na všech ubohých a vykořisťovaných.

Taková naděje se spojuje i s hrdinou aktovky Práce s inženýrem Vladimírem Krátkým. Tvorba této postavy byla zřejmě podnětána a podmíněna příkladem vynálezce obloukové lampy (naráží se na ni i v aktovce) inženýrem Josefem Křížíkem, který v té době založil větší elektrickou centrálu na Žižkově (1888).

I Vladimír Krátký chce vyřešit otázku staveb elektráren či akumulátorů elektrické energie, a to takovým způsobem, aby dělníci a dělnice nemusili pracovat v továrnách pod přímými vykořisťovateli, ale doma, čímž by děti nepozbyly mateřské a rodinné péče. Toto řešení nachází inženýr Krátký v domácí elektrárně, poháněné energií větru, přičemž se elektřina vyrobená větrem uchovává v akumulátorech.

Nízká životní úroveň dělníků a bezútešné poměry v továrnách vedly Sládku k přesvědčení, že děti a rodina trpí matčíným zaměstnáním v továrně a že by bylo žádoucí matku rodině vrátit. Toto řešení souviselo s tehdejšími Sládkovými názory, že česká rodina má vychovávat děti v duchu protirakouském a protivídeňském, zcela jinak než c. a k. školy, dále souviselo s autorovými sympatiemi ke svobodnému rolnictvu, v němž autor spatřoval jádro národa a záruku národní pevnosti a hrdosti, schopné čelit intenzivní germanizaci. I letopočet u aktovky naznačuje, že spadá do období prudkého rozmachu opoziční vlastenecké a politické poezie české literatury vůbec. U Sládky kromě toho jde o období tzv. selské a ohlasové; skutečně již v dalším roce po Práci vycházejí Selské písně a České znělky, brzy nato Starosvětské písničky (1891) a Směska (1892). Nikoliv náhodou je originální a otfesná tzv. Dělnická ukolébavka z aktovky Práce otištěna ve sbírce Starosvětské písničky.

Sládkova hra souvisí časově i myšlenkově s vlasteneckou poezií Českých znělek a Českých písní (1892) — přímo bychom v ní našli obdoby k vlastenecké lyrice Sládkově s důrazem na hrdost a bojovnost. Aktovka je dokladem pronikavého působení dělnického hnutí a palčivé sociální otázky na dílo Sládkovo, i když ideově není zdařilá.

Sládek přichystal Práci manifestačně k oslavám 25. výročí založení Národního divadla, které spadalo do roku 1887 (tehdy se totiž trvání Národního divadla počítalo od vzniku Prozatímního divadla).

Inženýr Krátký oponuje Filemonu Nečasovi v tom, že bídu nezplodily stroje; „to je otázka jiná; to je otázka mzdy a práce, výroby a jiných společenských a politických poměrů. Ty, kde jsou neurovnány, nadělaly z lidí otrokův, nikoliv pára aneb kterýkoliv jiný vynález.“ (Novinář Filemon Nečas je v pojetí Sládkově mírně zkarikován jako frázista, který píše o všem a nerozumí pořádně ničemu.)

Má tedy Vladimír Krátký správný názor na kořen společenského zla, ale neví, jak sociální otázku rozřešit. Do té doby pokládá soucit za velkou pomoc trpčím a zastává se proti Nečasovi těch umělců, kteří chtějí být „z celé duše mluvčími těch miliónů němých, utrpením a zármutkem a beznadějností sevřených rtů“.

Hra má zřejmě obhajovat i sládkovskou útěsnou koncepci umění, inženýr Krátký je zde mluvčím názorů autorových. Souhlasíme s ním i v tom, že „přísna, opravdová věda a dobrá, pravá báseň jsou si bližší, než se většinou zdá. Také věda má svou divinaci a dobrá báseň bez práce se na svět nerodí.“

Hrdina Krátký má být protiváhou někdejší Sládkovy naříkavosti a nese v sobě kus americké energie. Připomíná se tu i samostatnost a emancipace amerických žen, jimž se podobá i Aniččina matka.

Hra má některé rysy autobiografické (Sládek studoval přírodovědu a ve svém Lumíru se několikrát v nepodepsaných notickách obdivoval vynálezům z oboru elektrotechniky, telegrafie ap.). Zvláště jasně tu proniká vzpomínka na Sládkův zámožský pobyt a jeho stesk po domově (opět se tu dává přednost přírodě a venkovu před městy) i s nerudovským závěrem v těchto inženýrových slovech: „i musel jsem domů, sem, do toho malého, odstrčeného koutku světa, právě proto, že je tak nešťasten! A zde chtěl jsem být z dělníků tím nejskronnějším, zde chtěl jsem být jen jedním zrnem, které vzklíčí mezi tisíci na křísící se, zelenavé roli, jen jednou z mírnících se krůpějí v kalichu naší hořkosti, jež přece jednou vyprázdníme až do dna, a jenž, ať si kdo chce nebo nechce, naplní se jednou do vršita také naším štěstím. — A tak jsem se vrátil.“ (Již v první obírce Sládkově najdeme formulaci těchto myšlenek a citů.)

Z uvedených souvislostí vyplývá, že není správné řadit Práci jako raritu mimo dílo, ale že patří do blízkosti sbírek Sluncem a stínem (1887), Zlatý máj (1887) a před poezii selskou a oblasovou. Má sice banální závěr (anglická firma koupí vynález Krátkého a tím umožní zmatek Krátkého se sestřenicí Aničkou), ale to není ve hře podstatné.

I když byla Práce označena za veselohru, tkvělo její jádro ve vážném problému, neboť se zabývala dělnickou otázkou a problémem kapitálu. Proto byla hra a její zamýšlené uvedení na scénu Národního divadla v době perzekuce dělnického hnutí nežádoucí. Některé pasáže, zejména ukolébavka dělnické matky (Hajej, nynej, duško malá) vyznívaly jako obžaloba tehdejšího společenského uspořádání. Text Práce známe jen z otisku v Lumíru (kde asi byla proti původní verzi upravena) a ze Střežkovy edice Americké obrázky a jiná próza.

2

V divadelním oddělení Národního muzea v Praze objevili jsme doklady týkající se závadnosti aktovky Práce. Jsou uchovány v Kopírní knize 1888 („Knihá otisků ode dne 26. února 1887 do 25. ledna 1888“), sign. D 180.

V prvním dopise Sládkovi, adresovaném a datovaném 15. dubnem 1887, vrací dramaturg Ladislav Stroupežnický hru „Sázka“ od nejmenovaného autora: „V práci té jsou ohromné studie jazyka, zvyků, forem starých, ale schází silná základní myšlenka dramatická — děj jest velice chudý a rozdrobený, místy příliš všední (skok do kádě) a pravdě nepodobný (převlečení studenta za dívku). Se vši určitostí lze říci, že by hra na jevišti výsledku neměla. Ale jest to práce velice interesantní a stála by za otisknutí“

Další dopisy se již týkají Práce:

*Velectěný Pán
pan J. V. Sládek,
spisovatel v Praze*

Velectěný pane!

Klademe sobě za čest oznámiti Vám, že c. k. policejní ředitelství vrátilo podepsanému ředitelství Vaši hru „Práce“, nepoturdivši ji ku provozování v kr. českém zemském a Národním divadle. Podávajícce Vašnostem o tom zprávu, vracíme zároveň zadaný kus a znamenáme

*s veškerou úctou
oddané
ředitelství král. českého zemského
a Národního divadla:
F. A. Šubert*

V Praze dne 28. prosince 1887

Slavné

c. k. policejní ředitelství!

Ředitelstvo Národního divadla zadalo dnem 20. t. m. jednoaktovou veselohru „Práce“ od Jos. V. Sládka ku schválení slavného c. k. policejního ředitelství. Ježto nám řečená veselohra vrácena byla bez povolení ku provozování, dovolují sobě uctivě žádati, aby mi slavné c. k. policejní ředitelství příčiny laskavě udati ráčilo, pro které povolení ku provozování hry „Práce“ v král. českém zemském a Národním divadle nám odepřiti ráčilo.

V Praze dne 31. prosince 1887.

S veškerou úctou
oddaný
F. A. Šubert,
ředitel král. českého zemského
a Národního divadla

*

Vysoké praesidium

cis. král. místopředsedství
v Praze

S úctou podepsaným ředitelstvem přijatá a intendanci ku provozování v Národním divadle schválená veselohra jednoaktová od J. V. Sládka

P r á c e

byla nám od cis. král. policejního ředitelství vrácena nepotvrzená, tedy bez povolení k její provozování.

Na žádost naši, by nám sděleny byly příčiny, pro které povolení ku provozování řečené jednoaktovky v Národním divadle odepřeno bylo, odpovědělo cis. král. policejní ředitelství přípisem ze dne 6. t. m. Č. j. 12 pp., v němž namísto žádaného udání příčin poukazuje pouze k instrukci vydané nařízením vysokého cis. král. ministerstva uvnitř ze dne 25. listopadu 1850 zák. řiž. 454.

Naznajíce důvody, kterými se cis. král. policejní ředitelstvo řídilo, když nám povolení ku provozování veselohry „Práce“ odepřelo, dovolujeme sobě odvolati se tímto k vysokému praesidiu cis. král. místopředsedství s prosbou, aby veleslavné cis. královské praesidium zde přiloženou jednoaktovku „Práci“, ve které ani ředitelství ani intendance Národního divadla neshledala nic závadného, přečísti a ku provozování v král. českém zemském a Národním divadle schváliti ráčilo.

S hlubokou úctou
oddaný
F. A. Šubert,
ředitel král. českého zemského
a Národního divadla

V Praze dne 8. ledna 1888.

Velectěný pane,
pan Josef V. Sládek,
spisovatel v Praze

Velectěný pane!

Byl bych velmi pouděčen, kdybyste mi ráčil naznačiti, kterou dobu a kde bych s Vašností v příčině Vaší veselohry „Práce“ mluvití mohl. V divadelní kanceláři jsem denně od 10. hod. dop. do 2. hod. odpo.

Před 10. hodinou aneb po 2. hod. odp. přišel bych, kam byste mi naznačili, kdyby nebylo Vašností vhod přijíti do divadelní kanceláře.

Vám, velectěný pane,
s veškerou úctou
oddaný
Josef Sklenář,
tajemník ND

V Praze dne 18. ledna 1888.

V Praze dne 23. dubna 1888

Spisov. p. J. Sládkovi

Velectěný pane!

K váženému Vašemu dopisu ze dne 21. t. m., který mi teprve dnes dodán byl, kladu sobě za čest odpověditi, že by se tím ve věci pranic nebylo změnilo, zdali by se bylo k ministerstvu v záležitosti Vaši divadelní hry „Práce“ rekurovalo, čili nic, poněvadž o naši původní žádosti i o rekursu první dvě instance stejně rozhodly. Leč podle mé dlouholeté zkušenosti, kterou jsem již nejednou novince prospěl, — jak dramaturg p. L. Stroupežnický Vašnostem mohl dosvědčiti —, jest navzdor stejnému posudku dvou prvních instancí předce možno docílití povolení ku provozování zadané hry. O tom se s Vašností smluviti byl účel mého prvního listu, kterým jsem prosil za ustanovení místa a času dle Vašeho pohodlí.

Zdali Vašnostem na tom záleží, abychom tohoto osvědčeného prostředku použili, prosím opětně za tuto rozmluvu.

Vám, velectěný pane,
s obzvláštní úctou
oddaný
Josef Sklenář

3

Jsmo si vědomi, že v uměleckém díle nelze zpravidla ztotožňovat některou postavu s autorem. Leč v aktovce Práce jsou umělecké hodnoty minimální a mnoho úsilí je věnováno právě uplatnění autorových názorů na sociální a dělnickou otázku. J. V. Sládek chtěl ústy vynálezcovými říci, co soudí o sociální struktuře soudobé společnosti — proto také byla hra zakázána.

V daném případě můžeme hodnotit výroky vynálezcovy jako názor Sládkův: Autor citlivě reagoval na vzrůstající se dělnické hnutí, na marxistické řešení dělnické otázky, nepřímou na Marxův Kapitál. (Hra by se mohla jmenovat Práce a kapitál.) I když Sládek neznal literaturu vědeckého socialismu z autopsie, měl o něm jistou představu z četby měsíického i dělnického tisku. Věděl (a zdůraznil to i v aktovce), že stroje nejsou příčinou sociální krize, ale že příčinou je vykořisťování dělnické práce kapitalisty. Sládek cítil, že rychlým rozvojem průmyslu vzrůstá dělnická třída a prohlubují se rozpory mezi vlastníky výrobních prostředků a mezi námezdně pracujícími. Naivně se domníval, že by bylo možno rostoucí společenské disonance omezit, kdyby se pracovalo po domácku, kdyby pokrok elektrotechniky takovou domáckou výrobu umožnil. Sládek nebyl pro revoluci, ale pro uvedené řešení rozporů mezi prací a kapitálem.

Sládek zřejmě problém nedomyslíl a nepropracoval — vždyť ve skutečnosti byl by to krok zpět, výroba by se musela organizovat po živnostensku nebo družstevnicku, ale toto řešení (autor nepraví, kdo by byl vlastníkem domácích elektráren) by patrně Sládkovi nevadilo. Zde se zřejmě projevil Sládkovy sociální iluze, sympatie k živnostníkovi, drobnému podnikateli, odpor k velkopodnikatelům, továrníkům, kteří s útlakem sociálním spojovali zpravidla útlak národnostní.

Hra Práce byla tedy šťastnější v kritice kapitalismu, v protestu proti vykořisťování, nežli v pozitivním řešení.

EINAKTER PRÁCE (ARBEIT) VON J. V. SLÁDEK

Der Dichter Josef Václav Sládek (1845—1912) hat im Jahre 1887 für das Prager Nationaltheater einen Einakter namens Práce (Arbeit) geschrieben. Der Held des Stücks, ein auf der Seite der Arbeiterschaft stehender Erfinder, wollte mit Hilfe seiner Erfindung (kleiner Stromerzeuger, der die Energie des Windes nutzen sollte) besonders Arbeiterinnen aus dem Fabrikmilieu befreien und sie der Familie und den Kindern zurückgeben. Sládeks Lösung war zwar unreal, doch das Spiel wurde in der Zeit der Verfolgung der Arbeiterbewegung von der Polizei verboten, da man darin über die soziale Frage, Ausbeutung der Arbeit durchs Kapital und dgl. diskutierte.

Das Stück, von Bedeutung für die Erkenntnis von Sládeks gesellschaftlichem und sozialem Denken, enthält autobiographische und Zeitelemente. Es ist stark vom Einfluß der Arbeiterbewegung gekennzeichnet. Man kann es für eine Reaktion auf die marxistische Lösung der Arbeiterfrage halten, indirekt sogar auf Marx' „Kapital“. Das blieb zwar Sládek unbekannt, doch er hatte eine gewisse Vorstellung von der revolutionären Lösung der Widersprüche zwischen Arbeit und privaten Eigentum der Produktionsmittel aus der bürgerlichen und Arbeiterpresse. Sládek nahm Stellung für die Arbeiterschaft, gegen die Kapitalisten, und war der Meinung, man könnte die Gegensätze durch Gründung kleiner Hauswerkstätten oder Genossenschaften beseitigen. Darin traten die Einflüsse zutage, die von der Klassenherkunft des Dichters herrührten; er kam aus ländlichem gewerblich-bäuerlichem Milieu.

J. P.

